

Korunovačný ceremoniál byzantských cisárov (Štvrtá časť)

Lucia Laudoni

13. júla 2023 ✚ História

predchádzajúce časti:

[Korunovačný ceremoniál byzantských cisárov \(Prvá časť\)](#)

[Korunovačný ceremoniál byzantských cisárov \(Druhá časť\)](#)

[Korunovačný ceremoniál byzantských cisárov \(Tretia časť\)](#)

Dejiny sú ako čísla – nevieme, kde majú začiatok a koniec. Ich sila spočíva v kontinuite. Termín *continuitas* však v latinskom jazyku vznikol spojením slov *con* a *teneo*, teda držať pokope.

Keď sme v núdzi, hľadáme niekoho, kto by nás, ľudovo povedané, (po)držal nad vodou, aby sme sa neutopili v mori skutočnej či domnelej bolesti. Kresťanská *continuitas* dejín sa dá vysvetliť ako nepretržitý synergizmus Božej a ľudskej vôle, kedy Božia vôľa drží tú ľudskú ako láskavá matka podávajúca ruku dieťaťu, ktoré sa neuvážene rozbehlo do náručia nebezpečnej križovatky.

Byzantská civilizácia chápala samu seba v intenciách matematickej infinitezimality. Tieto idey našli svoje vyjadrenie aj v korunovačných obradoch, ba zablúdili aj na divadelné javisko.

Operný experiment

Nestáva sa často, že taliansky operný skladateľ siahne po námete z dejín Byzancie. Gaetano Donizetti to urobil. Jeho tragická operná freska *Belisario* mala premiéru v roku 1836 v Benátkach, ktoré sa miestami môžu popýšiť architektúrou à la Tisíc a jedna noc.

Libreto Salvadoreho Cammarana je typickým príkladom toho, čo nazývame *licentia poetica*. So skutočnými dejinami cisárstva pri Marmarskom mori nemá spoločné skoro nič, hoci na opernej scéne spoločne defilujú cisár Justinián i jeho legendárny generál Belisarius. „*Trema, Bisanzio!*“ – „*Tras sa, Byzancia!*“ vyhráža sa Belisariov zajatec Alamiro v ohnivej tenorovej *cabalette*. O tom, že Byzantínci nazývali sami seba *Ῥωμαῖοι*, teda Rimania, a svoje impérium označovali ako rímske, nemal libretista ani potuchy.

Aká je teda skutočná tvár Byzancie? Aj v tomto prípade platí, že na tie najjednoduchšie otázky sa odpovedá najťažšie.

Korunovačný ceremoniál autokratorov vo východorímskom purpure historikovi ponúka pohľad akoby dierou v plote. Pohľad na svet, ktorý tak dôverne poznali učené muži s brkami v rukách Simokattes, Skylitzes či Psellos, pred nami však uniká ako včerajší deň.

Cisárovná Teodora zrodená na palette francúzskeho orientalistu Jeana Josepha Benjamina Constanta.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Krédo ako prísaha

Byzantské korunovačné obrady boli mystickou svadbou medzi štátom a Bohom. *Haud dubie*, štát nebol rovný Bohu, bol však rovnako ako každá ľudská bytosť podrobený procesu $\theta\acute{\epsilon}\omega\sigma\iota\varsigma$ – sanktifikácie a divinizácie v Kristovi.

Vychádza sa z predpokladu, že človek nekráča po ceste $\theta\acute{\epsilon}\omega\sigma\iota\varsigma$ sám, vždy je súčasťou spoločenstva Cirkvi, jej kolektívnej duše. V byzantských predstavách Cirkev nebola súčasťou štátu, ale štát bol súčasťou Cirkvi, bol ňou priamo pohltený a roztápal sa v nej ako vosk v ohni.

Veľa sa diskutuje o tom, či bolo postavenie konštantínopolského patriarchu pri cisárskych korunováciách ekvivalentné úlohe latinského prímasa *in Occidente*. Staršia byzantská tradícia videla v patriarchovi predovšetkým svedka (testis), ktorý spečatoval cirkevnoprávny rámec korunovačného aktu.

Nový *augustus* bol povinný predložiť patriarchovi písomnú korunovačnú prísahu, ktorej znenie prináša Pseudo-Kokinos. Súčasťou tejto prísahy bolo Nicejsko-carihradské vyznanie viery a prisľub rešpektovať privilegované postavenie Cirkvi. Majiteľ patriarchálnej berly požadoval od cisára *iuramentum*, že nebude zasahovať do liturgickej a dogmatickej sféry Cirkvi, čo sa nie vždy podarilo dodržať.

Ideál večne prosperujúceho impéria, ktoré je nepremožiteľné, pretože je pod ochranou Božej priazne (*favor Dei*), sa vtelil do osoby cisára, ktorý bol živým „lakmusovým papierikom“ orthodoxie celého štátu. Pokiaľ sa monarcha spreneveril svätým dogmám, konzekvenciou takéhoto konania bola strata Božieho požehnania pre celú ríšu.

Na formu východnej korunovačnej prísahy mohla mať vplyv analogická západná prax s jej sklonom k legalizmu. Pre Západ však platilo, že *lex lucem esse*.

Cirkevná prísaha sa definitívne stáva súčasťou intronizácie cisára až v neskorobyzantskej ére. Možným dôvodom jej zavedenia bola právna ochrana pred cézaropapistickými tendenciami, ktoré viseli nad dedičmi Konštantínovho trónu ako Damoklov meč.

Epikléza nad korunou

Známa teória o cézaropapizme sa nevzťahuje na všetky etapy dejín Východorímskej ríše. V cisárovej kompetencii boli predovšetkým jurisdikčné aspekty cirkevného života, a hoci sa tešil istým privilégiám *in sinu Ecclesiae* (napríklad prijímanie Eucharistie v presbytériu spolu s klérom, počas neho však z úcty ku Kristovi nesmel mať na hlave korunu), nikdy nemal sacerdotálne funkcie. Cisár nemohol slúžiť liturgiu ako platne chirotonizovaný klerik a z kánonického hľadiska zostával laikom, hoci so špeciálnym poslaním.

Spektakularita byzantského dvorského protokolu vychádzala zo sakrálnych tradícií.

Zdroj: Nheyob / commons.wikimedia.org

Muž, ktorý mal byť korunovaný (*coronaturus*) v ďalšej časti obradu predstúpil pred patriarchu, ktorý mu nasadil na hlavu korunu. Spočiatku mala tvar diadému. Tradícia nosenia diadému siaha ku Konštantínovi Veľkému, ktorý podľa dobových správ nosieval túto ozdobu *die ac nocte*, dňom i nocou.

Akt nasadenia koruny na cisárovu hlavu sprevádzala malá doxológia. Kým ľud spieval trojnásobné *Sanctus*, patriarcha prednášal modlitby obsahovo blízke epikléze – zvolávaniu Ducha Svätého na eucharistické dary.

Cieľom korunovačnej „epiklézy“ bola *κατάβασις* (*descensio*, *zostúpenie*) tretej božskej Osoby na cisárovu hlavu, aby vládol zbožne a spravodlivo.

Ako dvanásť apoštolov

Zaujímavým momentom prísne ritualizovaného korunovačného poriadku bola patriarchova poklona pred cisárom. Časť odbornej verejnosti hľadá v tomto úkone stopu cézaropapizmu. Aká je pravda? Keďže patriarcha bol obrátený tvárou k cisárovi, videl korunovaného bazilea ako prvý, a preto mu ako prvý vzdal úctu.

Pozícia cisára bola hľadiť *ad Orientem* (gesto perpetuálneho vzdávania vďaky za dar a zároveň kríž vlády), no patriarcha v tomto momente bohoslužby stál obrátený *versus populum*, aby pred Božím ľudom dosvedčoval pravovernosť nového nositeľa purpuru. Presná pozícia jednotlivých aktérov korunovačného ceremoniálu je však stále predmetom špekulácií.

V ďalšej etape obradu sa cisár oblečený v kompletnom ceremoniálnom rúchu presunul do časti chrámu nazývanej *metatorion* (menšia komora oddelená od ostatného priestoru závesmi, v niektorých prípadoch supľujúca *vestiarium* – rituálnu šatňu).

V *metatorione* bol pripravený prenosný trón – *sellion*. Imperátor zasadol na tento vyvýšený trón, pred ktorým sa už zhromaždili vybrané skupiny obyvateľstva, aby vykonali predpísanú proskynézu (*προσκύνησις*, slávnostná poklona až po zem). Zástupcov spoločenských vrstiev bolo dvanásť. Vysvetlenie hľadáme v počte apoštolov a izraelských kmeňov.

Bozkávanie pápežských črievic - import z Orientu?

Byzantské imperiálne prvky si našli cestu aj do korunovačných obradov patriarchov Západu. Príkladom živej kultúrnej výmeny medzi gréckym a latinským svetom je uctievanie pápežských črievic (*calcei*) bozkom.

Zamatové pontifikálne topánky symbolizujúce krvavé nohy Pána Ježiša mali na ich vrchnej časti (nie na podrážke) vyšíty dekoratívny kríž, do ktorého v niektorých prípadoch mohla byť vsadená drobná partikula z relikvií svätého Petra. Z toho vyplýva, že sa nebozkávali pápežove nohy, ako sa domnievajú niektorí zelótski kritici Tradície, ale relikviár s krížom na obuvi pontifika.

Tento element pápežstvo prijalo pravdepodobne z byzantského protokolu. Poddaní východorímskych cisárov bozkávali svojim vládcom kolená, prípadne aj obuv alebo okraj spodného lemu odevu.

Bývalo dobrým zvykom, že v *metatorione* si cisár sňal z hlavy časť regálií (diadém alebo časť koruny) a nechal ich priniesť na hlavný oltár chrámu spolu s ďalšími darmi *ex voto*. Bol to prejav jeho subordinácie Kráľovi kráľov a duchovná ochrana pred pýchou, ktorá sa mohla dostaviť z nekonečného kolobehu prostrácií a proskynéz pred cisárskym trónom. Odovzdaním časti regálií na oltár cisár deklaroval, že skutočným vládcom univerza je Kristus a všetka moc pozemského monarchu je iba tieňom slávy Jednopoďstatnej Trojice. Lebo milovať vládu je častokrát nebezpečnejšie, ako vládnuť.

Ďalší príklad byzantského umenia: Kristus žehná cisársky pár.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Fúzia korunovačných obradov s liturgiou

Duchovná časť korunovačného rituálu vyvrcholila svätým prijímaním (*communio*). Stretnutie so sviatostným Spasiteľom však neprebiehalo podľa poriadku liturgie svätého Jána Zlatoústeho, ale podľa formulárov služby vopred posvätených darov, ktorú byzantská cirkev slúžieva počas veľkého predpaschálneho pôstu.

Niektorí bádatelia sú toho názoru, že cisár dostal sväté prijímanie pôvodne určené pre chorých ako *viaticum*. Pravdepodobnejšie je, že sväté dary boli konsekrované na raňajšej liturgii a odložené pre novokorunovanú hlavu štátu.

Nebolo to tak vždy. V posledných storočiach existencie impéria v znamení rímskeho orla bol korunovačný ceremoniál vsadený do rámca Chrysostomovej liturgie, čím sa ešte viac prehĺbila jeho obradnosť.

Ako vyzerala intronizácia dedičov Justiniárovej slávy v spojení s najznámejšou eucharistickou bohoslužbou východného Ríma? Korunovácia spojená so svätou liturgiou bola oveľa dlhšia a mohla trvať aj niekoľko hodín.

Pane, spas pravoverných

Štandardný priebeh liturgie bol po prvý raz významnejšie narušený pred Trojsvätou piesňou (τρισάγιον). Chrám stíchol a cisár vystúpil na ambón. Diakon zaintonoval v gréčtine alebo latinčine „*Domine, serva pios*“ (v jazyku Eminesca „*Doamne, mântuieste pe cei binecredincioși*“ – „Pane, spas blahoverných“). Rumunské adjektívum *binecredincios* vzniklo z neklasickej latinskej syntagmy *bene credens*, teda „blahoverný“. Na formovanie rumunského tvaru mal priamy vplyv slovanský termín *благочестивый*, dokonca sa predpokladá, že *bene credens* je „otrockým“ prekladom z cirkevnej slovančiny, ktorá sa najmä po veľkej schizme udomácnila vo väčšine rumunských pravoslávnych chrámov ako nevítaný hosť.

Zbor zopakoval diakonovu prosbu za spásu pravoverných, na čo diakon odpovedal „*Et exaudi nos!*“ (po rumunsky „*Și ne auzi pe noi!*“ – „A vypočuj nás!“). Rubriky ďalej predpisovali patriarchovi modlitby za pomazanie cisára.

„Pane, spas pravoverných“ bolo pôvodne čestným zvolaním určeným cisárovi a členom jeho sprievodu. Pôvodná prax bola taká, že zaznievalo v chráme iba vtedy, keď bol na bohoslužbe prítomný imperátor alebo jeho delegát, neskôr sa vzťahovalo na pravoverné kniežatá s jurisdikciou v danej oblasti. „*Domine, serva pios*“ postupne nadobudlo rovnaký význam, ako prosba za svetských predstavených vo veľkej ekténii.

Ars coronationis.

Zdroj: pixabay.com

Rumunský liturgikon uvádza nasledovné:

Na väčšie a významnejšie sviatky, keď bohoslužbu konajú viacerí duchovní, sa kňaz (hlavný celebrant) po slovách „teraz i vždycky“ zastaví. Diakon potom pristúpi k svätým dverám (kráľovské dvere ikonostasu), pozdvihne orár k ikone Spasiteľa a hovorí: „Pane, spas blahoverných!“

Znamená to, že táto interpolácia nemá miesto na každej svätej liturgii, používa sa predovšetkým *in diebus festivis*. Liturgikon však počíta aj so situáciou, keď kňaz celebruje sviatočnú liturgiu sám, bez prítomnosti diakona a koncelebrantov:

Keď kňaz slúži sám, hovorí samostatne „Pane, spas blahoverných“. Potom sám zaspieva: „A vypočuj nás“ s obvyklým dodatkom „Až na veky vekov“.

Táto zaujímavá vsuvka pred Trojsvätou piesňou sa udržala najmä v neslovanských cirkvách, ktoré sa cítili byť späté s byzantským imperiálnym dedičstvom. Grékojazyčné cirkvi po páde Konštantínopola videli v prosbe za spásu cisára a jeho dvora skrytú suplikáciu za obnovenie strateného orthodoxného impéria, čím túto historickú prosbu aktualizovali a zabránili tomu, aby sa stala liturgickým anachronizmom.

Velký vchod

Krátko pred obradmi veľkého vchodu (liturgická procesia s ešte nekonsekrovaným chlebom a vínom, ktoré sa slávnostne prenášajú zo žertveníka na prestol) diakoni zavolali cisára a priviedli ho za ikonostas k žertveníku (*πρόθεσις*, stôl na konanie proskomídie) alebo do diakonika. Tam ho vystrojili do zlatého plášťa, podali mu žezlo a ručný kríž, aký bozkávame v závere slávnostných liturgií počas myrovania.

Cisárov plášť mal formu *mantie* (jazyk Homéra používa slovo *μανδύας*). Tento plášť v trochu pozmenenej podobe dnes nosia predstavení monastierov (archimandriti a igumeni) a biskupi verní byzantskému rítu.

Korunovačný veľký vchod sa počas spevu cherubínskej piesne prerušil, aby sa cisár mohol opätovne zvítať s patriarchom. Obaja muži sa pozdravili úklonom hlavy. Jeden zo spoluslúžiacich jerejov potom predniesol prosbu, aby sa Pán Boh rozpomenul vo svojom kráľovstve na novointronizovaného cisára. Tento úkon sa zachoval vo svätej liturgii dodnes v podobe komemorácie hierarchov na veľkom vchode. Gréckokatolíci sa namiesto cisára, ktorého už nemáme, na tomto mieste modlia ešte raz za rímskeho pápeža.

Súčasná podoba gréckokatolíckej či pravoslávnej svätej liturgie sa vyznačuje mnohými rímskymi a byzantskými prvkami, ktoré už nepociťujeme ako imperiálne, pretože sme ľahkovážne zabudli na ich pôvod. Dá sa to ospravedlniť?

Piaty diel našej minisérie o byzantskom korunovačnom ceremoniáli a jeho vplyve na liturgické slávenia Východu bude venovaný korunovácii cisárovnej a zabudnutému obradu vyzdvihovania Jeho cisárskeho veličenstva na vojenský štít. Spoločne si zalistujeme v grécko-rumunských kronikách, ktoré sa zmieňujú o korunováciách podunajských kniežat. Tí sú označovaní ako *heredes legitimi* východorímskeho cisárstva, ktoré na Ferraro-florentskom koncile žonglovalo s orthodoxiou a namiesto pápežskej tiary sa vrhlo v ústrety tureckému turbanu.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/korunovacny-ceremonial-byzantskych-cisarov-stvrta-cast/>